

ПРО КНИГУ А. САВАРИНА «КРАНІОЛОГІЧНИЙ АТЛАС ССАВЦІВ БІЛОРУСІ. КОМАХОЇДНІ»

Микола Товпинець

Кримська республіканська СЕС (Сімферополь, АР Крим)

On the monograph by A. Savarin “Craniological Atlas of Belarusian Mammals. Insectivores”. — **N. Tovpinets.** — The atlas presents photographs of various sides of the skull of species belonging to the order Lipotyphla of the fauna of Belarus. The most important craniological features of the species are indicated. Examples of the significance and relationship between external and craniological characters are given. The important aspect of creating photographic databases for prompt exchange of information and visual comparison of samples from different geographic locations in order to study variation is presented. Pathological-anatomical monitoring allows obtaining important information for ecological studies. It is emphasized that morphological analysis of the inner surface of cranial structures will have gain more importance since their changes might indicate different pathologies related to ecological features of the environment. It is also essential that craniological material from raptor pellets can be also involved into such studies.

Key words: craniological atlas, theriology, Alexander Savarin, science in Belarus.

Correspondence to: Nikolay Tovpinets, Crimean Sanitary-Epidemiological Station; Naberezhna St. 67, Simferopol, 95000, Ukraine; e-mail: zootonik@gmail.com; orcid: 0000-0003-1789-9633

Протягом 2017–2018 рр. в Білорусі вийшла з друку книга А. Саваріна «Краніологічний атлас ссавців Білорусі. Комахоїдні» в трьох частинах. Перші дві з них (Саварин, 2017, 2018) вже доступні для ознайомлення завдяки поширеним в Інтернеті електронним версіям (у форматі pdf), з якими автор цього нариску і мав змогу познайомитися.

Як прийнято говорити про цікаву книжку, я миттєво і з великим інтересом прочитав роботу Олександра... А потім ще раз, і ще раз. Скажу зразу – на мене, як на рядового читача і, в якійсь мірі, фахівця, вона справила велике враження. Це враження пов’язане з двома аспектами. По-перше – виключно науковим підходом дослідника, по-друге – прекрасною і вичерпною ілюстрацією варіантів краніальної мінливості в нормі і при наявності патології та аномалій різних комахоїдних ссавців Білорусі. Велика кількість теріологів Білорусі і України, можливо й не тільки, добре знайома з публікаціями в періодичних виданнях та доповідями Олександра Олександровича на різних конференціях, в яких неодноразово наводилися фактичні дані з питань нормальної краніології комахоїдних ссавців та впливу аномалій і патологій на структуру нейрокраніуму, та їх аналіз. Ця робота в певній мірі підсумовує багаторічні дослідження автора в цьому напрямку.

Інтерес до проблематики, що розглядається в цій монографії, цілком обґрунтований. В якості підтвердження такого висновку я наведу цитату з однієї з опублікованої раніше роботи А. Саваріна «...Значение биогеоценотической патологии — науки о массовых заболеваниях животных, возникающих вследствие воздействия неблагоприятных факторов биотической и абиотической природы, — будет увеличиваться год от года. Обусловлено это прогрессирующей деградацией естественных природных комплексов, аккумуляцией токсичных и мутагенных веществ, ростом природно-очаговых заболеваний...» (Саварин, 2014: 57). Огляд спеціальної літератури з питань, що розглядаються в «Краніологічному атласі...», з усією впевненістю дозволяє зробити висновок — ця праця є однією з перших в сучасній науковій думці на теренах країн, в яких в друкованих виданнях використовується кирилиця, де застосовано подібний комплексний підхід у вивченні питань популяційної екології ссавців.

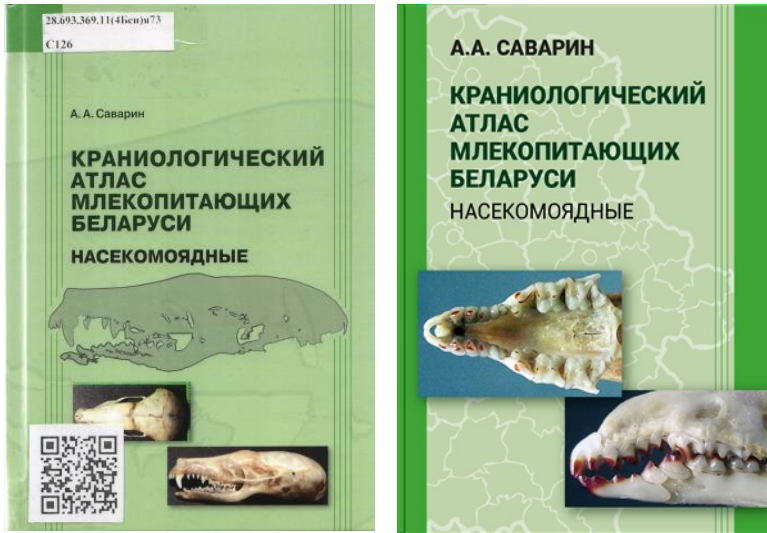

Рис. 1. Палітурки перших двох томів книги А. Саваріна «Краніологічний атлас ссавців Білорусі: Комахоїдні».

Fig. 1. Covers of two first volumes by A. Savarin “Craniological Atlas of Belarusian Mammals. Insectivores.”

Дуже важливо підкреслити той факт, що робота виконана не просто в форматі наукової статті, чи монографічного тексту з вербальною подачею, а саме у вигляді атласу. Така форма публікації дозволила автору не тільки донести до читача науковий сенс цієї роботи, а й наочно проілюструвати варіанти аномалій та патології різних структур черепа комахоїдних ссавців, підтвердити цим свої висновки. В атласі наведено фотографії різних боків черепа представників ссавців ряду *Lipotyphla* фауни Білорусі, вказано найважливіші краніологічні особливості видів.

Без сумніву практична цінність роботи А. Саваріна полягає ще і в тому, що застосовані автором методи і методологічні підходи дають змогу фахівцям з питань екології та охорони тварин застосовувати ці підходи для оцінки стану середовища не тільки використовуючи традиційні морфо-фізіологічні індекси, що можуть вказувати тільки на можливий вплив негативних факторів, а й на фактичні ознаки цього впливу, що фіксуються у вигляді патоморфологічних або аномальних змін краніальних структур. Череп ссавців дає змогу с високою наглядністю й інформативністю використовувати частоту зустрічі тих чи інших аномалій та патологій не тільки як індикатор екологічного неблагополуччя, а й як діагностичні ознаки захворювань особин комахоїдних і гризунів. Краніологічний моніторинг, на думку О. Саваріна, може стати одним з ефективних інструментів індикації якості середовища існування ссавців.

Ще однією, на мій погляд, дуже важливою тезою, що випливає з самої роботи А. Саваріна є наявна необхідність створення на базі вже існуючих величезних колекцій черепного матеріалу банку фотографій краніальних структур, виконаних за загально прийнятою схемою, тобто створення анотованого фотокаталогу аномалій і патологій черепа видів ссавців конкретного регіону з обов'язковим аналізом морфо-анатомічних особливостей різних сторін краніуму, включно з внутрішньою морфоструктурою поверхні лобних, тім'яних та інших кісток. Для цього потрібно з'ясувати всю сукупність точних параметрів для оцінки походження морфо-анатомічних змін, їх диференціацію за походженням, потенційною небезпечкою і швидкістю перебігу.

І, нарешті, — остання теза, що випливає з самої праці – це підготовка серії регіональних фотографічних атласів, в яких будуть вказані й добре візуалізовані за допомогою цифрових фотографій найважливіші морфо-анатомічні особливості черепа представників мікротеріофауни будь-якого регіону. Не менш важливий аспект створення фотографічної бази краніальних структур видів – можливість обміну інформацією, візуальне порівняння особин (вибірок) з різних географічних популяцій. Це важливо для дослідників, які зачасти не мають можливості бачити й аналізувати інші вибірки, для поповнення знань про географічну, популяційну та інші види мінливості того чи іншого виду.

У другій частині «Краниологічного атласу» А. Саварін наводить детальні приклади застосування запропонованих ним методів для вивчення особливостей екстер'єрних і краниологічних ознак двох видів кутор, бурозубок і білозубок Білорусі. Звертає на себе увагу дуже важлива думка, що морфологічний критерій виду це комплексна характеристика, що включає серед найважливіших як ознаки екстер'єру, так і морфо-анатомічні особливості черепа. В якості важливого джерела отримання великих масивів краніального матеріалу для вивчення векторів мінливості ознак, особливо для рідких та загрозливих видів мікротеріофауни визнається роль пелеток нічних хижих птахів. Як і перша частина друга також прекрасно ілюстрована фотографічним матеріалом автора.

Підводячи підсумок викладеному вище, можна констатувати, що в монографії О. Саваріна успішно реалізовано комплексний підхід до розгляду такого явища як патоморфологічна мінливість краніальних структур, включно з тими, що можуть використовуватись як діагностичні ознаки для ідентифікації видів ссавців ряду *Lipotyphla*. На завершення хочу висловити надію, що ми в найближчий час будемо мати нагоду познайомитись з аналогічною працею А. Саваріна, де будуть розглядатися морфологічна мінливість і патологічні особливості краніальних структур дрібних ссавців з рядів *Rodentia* та *Lagomorpha*.

Монографія поза сумнівом буде цікавою для всіх науковців-теріологів, студентів, аспірантів, та й навіть вже досвідчених колег, які займаються проблематикою екології, морфологічної діагностики та популяційної диференціації видів.

Література • References

- Саварин, А. А. 2014. Краниологический патоморфологический мониторинг: проблемы и перспективы (на примере ежей, Erinaceidae). *Праці Теріологічної Школи*, **12**: 56–68. [Savarin, A. A. 2014. Craniological pathomorphological monitoring: problems and perspectives (hedgehogs as an example; Erinaceidae). *Proceedings of the Theriological School*, **12**: 56–68. (In Russian)]
- Саварин, А. А. 2017. *Краниологический атлас млекопитающих Беларуси. Насекомоядные. В 3-х частях. Часть 1 [Erinaceidae, Talpidae]*. Колорград, Минск, 1–95. ISBN 978-985-7170-96-8 [Savarin, A. A. 2017. *Craniological Atlas of Belarusian Mammals. Insectivores. In 3 parts. Part 1 [Erinaceidae, Talpidae]*. ColorGrad, Minsk, 1–95. ISBN 978-985-596-118-6 (In Russian)]
- Саварин, А. А. 2018. *Краниологический атлас млекопитающих Беларуси. Насекомоядные. В 3-х частях. Часть 2 [Soricidae]*. Колорград, Минск, 1–66. ISBN 978-985-596-118-6 <https://www.twirpx.com/file/2569052/> [Savarin, A. A. 2018. *Craniological Atlas of Belarusian Mammals. Insectivores. In 3 parts. Part 2 [Soricidae]*. ColorGrad, Minsk, 1–66. ISBN 978-985-596-118-6 (In Russian)]
- Саварин, Аляксандр; Savarin A. Профіль в Google Scholar. <https://bit.ly/2UjFjUO> [Savarin, A. Profile in Google Scholar. <https://bit.ly/2UjFjUO>]